

Liuterio *Mažajo katekizmo* versijos. Tikėjimo išpažinimo tekstas yra artimas Liuterio *Mažajo katekizmo* vokiečių žemaičių variantui, bet greičiausiai išverstas jau pirmaisiais reformacijos metais. Kiti tekstai taip pat veikiausiai versti iš Liuterio minėto teksto, o Paskutinės vakarienes (Svėtā Vakarēdiena) tekstas turi ir XVI a. trečiojo dešimtmečio vertimo požymių. Apskritai, šis pirmasis liuteronų katekizmas yra savarankiškas ir kilmės požiūriu kompiliacinis tekstas, kuriam panaudoti ir XVI a. trečiojo dešimtmečio pirmųjų reformacijos metų autorių darbai, ir Liuterio *Mažajo katekizmo* vokiečių žemaičių vėlesnių metų leidimai.

1587 m. vadinamojo Kuržemės vadovo perikopių rinkinio tekstai yra išversti iš Liuterio Biblijos vertimo į vokiečių žemaičių kalbą versijos XVI a. pirmojoje pusėje. 1587 m. išleistos Kristaus kančių istorijos (stāsta) *Passio* originalas yra vokiečių teologo Johanneso Bugenhageno reformacijos metais parašyto darbo *Historia des liden des vnde Vpstandige vnser Heren Jesu Christi* fragmentas. Vertimui panaudotas šio darbo vokiečių žemaičių leidimas (1545–1584).

Svarbiausioji Vanago tyrimų išvada yra ta, kad jau XVI a. trečiajame dešimtmetyje radosi pirmieji evangelinio Dievo garbinimo tekstų vertimai latvių kalba, o ketvirtajame buvo išversti visi būtiniausi tekstai. Neabejotina, kad gana anksti pasirodė ir daugelio giesmių tekstai, kiek vėliau – būtinios perikopės ir Kristaus kančių istorija. Visi šie vertimai latvių kalba nuolat buvo papildomi ir redaguojami, gerėjo jų kalba ir rašyba. Taip buvo sukurti latvių liuteroniškų parapijų vadovų rankraščiai, kurie buvo vartojami visą XVI amžių iki 1586–87 m., kai pasirodė vadinamasis Kuržemės vadovas, o 1615 m. mažai tesiskiriantis Rygos leidimas. Autorius daro išvadą, kad šie spausdinti darbai pradėjo naują latvių raštijos ir jų kalbos istorijos epochą. Gaila, kad iš šios epochos iškrito pirmoji latvių spausdinta knyga – Kanizijaus *Catechismvs Catholicorum* (1585). Iš tikrųjų pirmajai knygai turėtų būti priskirti šie Vanago žodžiai: „sākās jauns laikmets latviešu rakstu un to valodas vēsturē, kad noteicošo lomu ieguva drukātā grāmatas forma“ (p. 404).

Apskritai, recenzuojamasis Vanago darbas yra kapitalinis veikalas apie XVI a. ir XVII a. pradžios latvių raštijos raidą, latviškų religinių tekstų radimosi chronologiją ir jų šaltinius. Stebina autoriaus akiračio platumas, profesionalus

prisilietimas prie sudėtingų latvių raštijos istorijos reiškinių. Knyga, kurioje paskelbti latviški ir vokiški tekstai, atliks savo teigiamą vaidmenį latvistikos ir baltistikos baruose. Reikia tikėtis, kad Pēteris Vanagas ir toliau tęs gražiai pradėtą darbą – latvių senųjų tekstų publikavimą ir jų kalbos bei šaltinių analizę. Telydi jį mokslinė sėkmė!

Albertas Rosinas

Baltu filologija, VIII, 1999, 202; IX, 2000, 244.

Latvijos universiteto mokslo darbų „Baltu filologija“ VIII (1999) ir IX (2000) tomai jau labai skiriasi nuo daug kuklesnių anksčiau pasirodžiusių tomų ne tik savo išvaizda, apimtimi, bet ir turiniu. Skiriasi šie tomai ir vienas nuo kito. Pirma, pasikeitė IX tomo redakcinė kolegija – į jos sudėtį įtraukti ir užsienio šalių žymesni latvistai (resp. baltistai). Antra, IX tome pridedamos ir straipsnių reziumės anglų kalba, kurių nebuvo ankstesniuose tomuose. Pagerėjo straipsnių atranka; į spaudą patenka aktualesni, vertesni dėmesio ir geresnės kokybės straipsniai, turiningesnis tapo recenzijų ir anotacijų skyrelis (Literatūras apskats), išmaningiau parengtas atrodo personalijų skyrelis (Pieminot), daugiau glaustai perteiktos informacijos yra kronikos skyrelyje (Hronika).

Abiejuose „Baltu filologija“ recenzuojamuose tomuose spausdinami iš esmės Latvijos kalbininkų straipsniai. Į juos yra patekęs tik vienas kitas užsienio kalbininkų straipsnis. Taigi abu tomai atspindi dabartinę Latvijos kalbotyros būklę, jos lygį ir tyrimų tematiką. Iš publikacijų tematikos ir jų skaičiaus galima spręsti, kad daugiausiai Latvijoje dirbama kvantitatyvinės ir kompiuterinės lingvistikos (ang. Computational Linguistics) srityse. Šiai problematikai VIII tome skirti net 5 (iš 16) informatyvūs straipsniai (Sarmos Klīavīnīos, Baibos Mūrniecēs, Ugio Sarkanos, Ingunos Greitanēs, Andrejo Spektoros). Tokie darbai, žinoma, yra svarbūs ne tik teoriniu, bet ir praktiniu požiūriu; jų duomenimis galima pasinaudoti ir tiriant konkrečius leksikos ir gramatikos raidos klausimus, nustatant tam tikras kalbos raidos tendencijas.

Keletas straipsnių skirta latvių kalbos istorijai, jos leksikos, morfologijos ir sintaksės raidai. Pirmiausia į akis krinta Janio Kuškio straipsnis

„Dialektālā pamata atspulgs XVI un XVII gadsimta rakstu morfoloģijā“ (t. VIII), kuris tēsia jo pradētas senųjų tekstų kalbos studijas (žr. t. VI, p. 79–86). Patyręs latvių kalbos istorijos specialistas yra įsigilinęs į senųjų tekstų kalbos ypatybes, todėl šiame (kaip ir ankstesniuose) straipsnyje į senųjų raštų kalbą žvelgia nauju žvilgsniu ir pagrįstai daug kur atsisako autoritetų nuomonės. Iš jo išvadų minėtinos šios: 1. XVI ir XVII a. tekstuose iš esmės vyrauja vidurinės tarmės šnektoms būdinga morfoloģija. 2. Kai kurios ypatybės, ypač veiksmazodžių „trečiojo asmens“ formų vartojimas, primena lyviškosios tarmės atitinkamų formų vartoseną. 3. Tekstuose nėra augšzemniekų šnektų formų (p. 76). Iš esmės pritardamas šioms išvadoms, drįsčiau suabejoti tik pirmąją ir ją šiek tiek patikslinti. Mano supratimu, senųjų tekstų (Kanizijaus katekizmo ir Georgo Elgerio rankraštinųjų tekstų) o kamieno vienaskaitos genityvas su *-es* [-^as] ir *-as* labiau primena dabartinių lyviškųjų šnektų ribotai vartojamą genityvą *loūks darbs* etc., o lyviškųjų šnektų daugiskaitos datyvo formas – senųjų tekstų *ā* ir *ē* kamienų datyvai su *-ims*. Apskritai, šis ir anksčiau paskelbti Kuškio straipsniai rodo sistemišką autoriaus požiūrį į senųjų tekstų kalbos reiškinius, priartina juos prie latvių tarmių ypatybių ir daro tokio pobūdžio tyrimus labai perspektyvius.

Du stamboki straipsniai skirti dar menkai tenušviestai latvių kalbos reikiamybės nuosakai ir debityvo problemai, jo vietai kalbos sistemoje ir vartosenai senuosiuose tekstuose. Tai Aleksejus A n d r o n o v o straipsnis „Vajadzības izteiksme“ latviešu valodas gramatiskajā tradīcijā“ (t. VIII) ir Pēterio V a n a g o „Debitīva formu lietojums visvecākajos latviešu rakstos“ (t. IX). Abiejuose straipsniuose pasakoma daug kas nauja, bet vis dar neatsakoma į klausimą, kaip susiformavo debityvas, kas eina jo pamatu ir kaip semantiškai paaiškinti įvardinio elemento kilmininko arba galininko formos vartojimą debityvo konstrukcijoje. Šis klausimas paliekamas kol kas atviras.

Išspausdinti ir du Flinderso universiteto profesoriaus Trevoro G. F e n n e l l o straipsniai: „Morphological peculiarities in the manuscripts of Fürecker's Latvian-German dictionary“ (t. VIII) ir „Observations on the manuscripts of Fürecker's Latvian-German dictionary“ (t. IX). Juose pateikiama nemaža naujos empirinės medžiagos apie tiriamojo žodyno rankraščio kopijų (A ir B) kal-

bos ypatybes. Gaila, kad autorius nepateikia savo tyrimo apibendrinamųjų išvadų, kurios galėtų būti įdomios tiek sinchronijos, tiek diachronijos specialistams.

Du straipsniai skirti terminijos istorijai. Tai Dzintros P a e g l ē s „Valodniecības terminu precīzēšana 20. gadsimta sākumā“ (t. IX) ir Valentinos S k u j i n i o s „No tehnikas terminoloģijas attīstības vēstures“ (t. IX). Abu straipsniai yra įdomūs ir lietuvių kalbininkams. Jie aptaria latvių kalbos dviejų mokslo sričių terminų kūrimo ir tvarkybos istoriją ir atspindi latvių inteligentijos pastangas maždaug nuo XIX a. vidurio iki šių dienų tobulinti terminiją, daryti ją suprantamesnę visuomenei ir išlaikyti jos latviškumą. Kalbotyros terminų tvarkyba pradėta XX a. pradžioje. Iškeliama Janio Endzelyno, Karlio Miūlenbacho ir kitų kalbininkų nuopelnai šioje srityje, pridėta Švietimo ministerijos terminoloģijos komisijos parengto ir 1922 m. išleisto „Mokslinės terminoloģijos žodyno“ („Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca“) dalies kopija, kurioje pateikiami komisijos aprobuoti kalbotyros ir filosofijos terminai. Skujinio straipsnis įdomus dar ir tuo, kad jame apžvelgiamas terminų kūrimas ir tvarkyba nuo XVI a. iki šių dienų, terminų sąsaja su vokiečių, rusų ir anglų kalbų terminija, tų kalbų terminijos įtaka latvių kalbos terminijos raidai ir tvarkybai. Iškeliama ir terminų latviškumo išlaikymo pastangos įvairiais politinio ir kultūrinio gyvenimo laikotarpiais.

Pēteris V a n a g a s nemažos apimties straipsnyje „Kursenieki un to valoda Latvijas un latviešu pētījums un publikācijās“ (t. VIII) aptaria kuršininkų kalbos statuso klausimo aiškinimą ir jos tyrimą Latvijoje. Autorius pagrįstai pabrėžia, kad tos kalbos tyrimas dar nėra baigtas, o tolesnis tiriamasis darbas priklauso nuo keliamų artimiausių uždavinių – kaupti naujus kuršininkų kalbos įrašus ir iššifruoti jau turimus. Juos įgyvendinus būtų galima kalbėti apie platesnius kuršininkų kalbos sinchroninius ir diachroninius tyrimus.

Sintaksės klausimams skirtame straipsnyje „Palīgteikumi ar ja: vēsture un problēmas“ Kornelija P o k r o t n i e c ē aptaria šalutinius sakinius su jungtuku *ja*, kuris jungia sąlygos ir nuolaidos šalutinius sakinius. Naujausias šalutinių sakinių tipas (jei tai yra šalutinių sakinių tipas) su jungtuku *ja* yra atsiradęs XX a. ir ypač išplitęs pastaraisiais dešimtmečiais. Tai *ja...*, *tad...* tipo sakiniai, pvz.: *Ja rītbuļņnieki zvejo lašus ar vadu, t a d*

vakarbuļņieki tos ķer lielajos jūras murdos. Latvių kalbotyroje tokio tipo sakiniai buvo vertinami kaip nepageidaujami skoliniai iš rusų kalbos. Tokio tipo sakinių yra ir lietuvių kalboje. Straipsnio autorė įsitikinusi, kad „ši sintaktiskā konstrukcija mūsu valodā ir ienākusi, lai paliktu“ (t. IX 114), tiksliai kalbos tyrėjai ir normintojai turėtų rasti jai nišą kalbos gramatikos sistemoje.

Įdomūs ir naujų idėjų keliantys yra Irinos Dimantės „Adverbu transpozicija un to evolūcija krievu un latviešu valodā kontrastīvā aspektā“ (t. IX) ir Igorio Koškino „Senkrievu aizguvumu latviešu valodā vēsturiski valodniecisks vērtējums“ straipsniai (t. IX). Tai latvių ir rusų kalbų santykius aptariantys bandymai, kurie, reikia tikėtis, išsiplėtos į stambesnius darbus. Skolinių problemai skirtas ir žinomos tarmių leksikos tyrėjos Elgos Kagainės straipsnis „Starpniekvalodu ietekmes leksisko aizguvumu pārņemšanā Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs“ (t. IX), kuriame aptariami keli neetimologizuoti žodžiai, savo kilme germanizmai, patekę į latvių vidurinės tarmės šiaurės vakarų šnektas veikiausiai per estų kalbą.

Nedaug straipsnių skirta dialektologijos problemoms. Genovaitė Kačiūškienė glaustai parašytame straipsnyje „Nekirčiuotų *i/u* ir *ę/о* vartojimas Joniškėlio ir Pakruojo apylinkų rišliuose tekstuose“ (t. IX) apibendrina tyrimo rezultatus ir daro svarbiausią išvadą, kad Joniškėlio ir Pakruojo apylinkėse nekirčiuotuose skiemenyse vartojami *i, ie, ē, u, ū, uo, o* vartojami ir siaurieji balsiai *i, u*, ir paplatėję jų variantai *ę/о*.

Latvių dialektologijai galima priskirti Irenos Kurzemniecės „Žogu nosaukumu darināšana latviešu valodā“ (t. IX), kuriame daroma išvada, kad „Žogu nosaukumu darināšanā izmantoti gan mantoti vārdi, gan aizgūti no ģermāņu, somugru, lietuviešu, kuršu un slāvu valodām“ (p. 66). Svarbi ir Janio Kuškio straipsnio „Par Madonas apkārtnes vietu vārdiem vienskaitlī“ (t. IX) išvada: „Madonas apkārtne tāpat kā citās agrākā Cēsu apriņķa daļās un citos Vidzemes apriņķos vietu nosaukumi bijuši vienskaitlī biežāk nekā tagad“ (p. 73).

Anna Stafecka aptaria Nautrēnų šnektos ypatybes žymaus Latgalos literato Andrivo Jūrdžio rankraščiuose straipsnyje „Izloksnes īpatnības Andriva Jūrdža rokrakstos“ (t. IX).

Visai mažai lyginamųjų lietuvių ir latvių kalbos leksikos ir gramatikos straipsnių. Išspausdintas vienintelis Antos Buharinos straipsnis

„Latv. *brangs*, liet. *brangus* un latv. *dārgs*, liet. *dar-gus*“ (t. IX). Šiame straipsnyje, kaip ir ankstesniame (žr. t. VIII), Buharina tęsia Reinio Bertulio pradėtą baltų kalbų leksikos lyginamosios semantikos tyrimą, kuris svarbus ne tik baltistikai, bet ir indoeuropeistikai.

Dabartinės latvių kalbos problematikai priskirtini Rasmus Gryslės diskusinis straipsnis „Vai latviešu valodā ir instrumentālis?“ (t. IX) ir Andros Kalnačos straipsnis „Izteiksmju sinonīmija latviešu valodā“ (t. IX). Dėl vietos stokos nesileisdamas į platesnius svarstymus visiškai pritariu Gryslės nuomonei, kad eliminuoti iš latvių kalbos linksniavimo sistemos instrumentali būtu ne tik nekorektiška, bet ir absurdiška. Remiantis tik sinkretizmo kriterijumi reikėtų eliminuoti ir *i, u, C* kamienų vienaskaitos genityvą, ir *(i)ā, ē, i* kamienų daugiskaitos akuzatyvą. Formų sinkretizmas dar nerodo, kad jos neskiriamos sintaksiniais žymikliais.

Teorinio pobūdžio straipsniai yra Andros Kalnačos „Funkcionālās gramatikas metodoloģiskie principi“ (t. VIII) ir Jurio Grigorjevo „Patskaņu akustisko īpašību saistība ar artikulācijas procesiem“ (t. VIII). Tai darbai, apžvelgiantys atitinkamos srities teorinę literatūrą. Jie čia atrodo kaip kokių stambesnių darbų teoriniai skyriai, bet ne savarankiški tyrimai.

Du straipsnai (Dzintros Paeglės ir Lidijos Lekumos) skirti latvių kalbos vadovėlių istorijai (t. VIII) ir Latvijos vietovardžių rašybos klausimams (t. IX).

Baigdamas šią netrumpą apžvalgą, kaip leidinio skaitytojas, drįsčiau pareikšti ir vieną kitą bendresnio pobūdžio pastabą ar pageidavimą. Leidinio pavadinimas „Baltu filologija“ implikuoja, kad jame turėtų būti spausdinama straipsnių ir apie kitas baltų kalbas. Kol kas pasirodė tik vienas kitas straipsnis, skirtas lietuvių kalbos problemoms, o apie prūsų kalbą nerašoma iš viso. Pageidautina straipsnių, skirtų lietuvių ir latvių kalbų visų lygmenų aktualioms problemoms. Mažai rašoma lietuvių kalbos istorinės gramatikos klausimais, visai užmiršta baltų kalbų lyginamoji gramatika. Nedaug rašoma ir lietuvių kalbos istorijos klausimais (išskyrus Kuškio ir Vanago straipsnius). Daugiau dėmesio reikėtų skirti lietuvių seniesiems raštams, jų kalbai tirti. Negalima užmiršti ir lietuvių dialektologijos – juk dar ne viskas iširta. Trūksta straipsnių iš etimologijos srities,

negalima pasigirti tekstologinių tyrimų gausa. Šiek tiek nuvilia ir straipsnių metodologijos dalykai; ne visi autoriai iškelia savo tiriamo objekto aktualumą ir ne visi padaro svarbiausias tyrimo išvadas, rodančias tyrimo naujumą. Leidinyje per maža recenzijų apie svarbiausius kolegų darbus Latvijoje ir užsienyje. Nematyti ir diskusinio pobūdžio straipsnių, kurie paprastai būna mokslo pažangos variklis. Kol kas spausdinama tai, ką pateikia latvių kalbininkai. „Baltu filologija“ turėtų būti ir mokslo veiklos organizatorius, turėtų pakreipti tyrimus į vieną ar kitą aktualią problemą ar sritį. Tikiuosi, kad naujoji leidinio „Baltu filologija“ tarptautinė redakcinė kolegija atsizvelgs į visų suinteresuotų pageidavimus ir savo galva ves recenzuojamąjį leidinį į mokslo aukštumas. O palinkėjimas būtų toks: iziet caur uguni un ūdeni.

Albertas Rosinas

Jonas Bretkūnas, Giesmes Duchausas ir kitos 1589 metų liturginės knygos: tekstai ir jų šaltiniai. Leidinį parengė habil. dr. Guido Micheli, Parmos universiteto (Italija) ordinarinis profesorius, Vilnius, Baltos lankos, 2001, 301.

2001 metais „Baltų lankų“ leidykla išleido žinomo baltisto Guido Micheli parengtą 1589 metų leidinį – Jono Bretkūno „Giesmes duchaunas“ su Martyno Mažvydo „Paraphrasiu“, „Kancionalą“ ir „Kollectas“. Kadangi mūsų dienas pasiekęs vienintelis egzempliorius dabar saugomas Uppsalos universiteto bibliotekoje, todėl, savaime suprantama, naujas fotografuotinis leidimas su šaltiniais yra labai vertingas, juoba kad jis tam tikra prasme pratęsia ankstesnį Guido Micheli darbą „Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai“ (Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 731), kuris, deja, mūsų lingvistinėje literatūroje platesnės recenzijos nesusilaukė. Palyginus šiuos abu leidinius, matyti, kad parengimo principai iš esmės tie patys. Skirtumas tik tas, kad nemažos dalies Jono Bretkūno giesmių šaltinis yra aiškus – Martyno Mažvydo giesmynas „Gesmes Chriksczoniskos“. Taigi dabar šis unikumas tapo prieinamas platesniam tyrėjų ratui.

Recenzuojamasis leidinys pradedamas „Įvadu“ (p. 7–9), kuris išverstas į anglų (p. 10–12) ir vokiečių (p. 13–15) kalbas. Vadinasi, leidinys

skirtas ne tik Lietuvos skaitytojams, bet ir užsieniečiams, besidomintiems lietuvių kalbos bei lietuvių rašomosios kalbos istorija. Turėdami visa tai omenyje, recenzuojamame leidinyje lauktuose gerokai platesnio, o ne tokio kondensuoto, įvado, kuriame tik labai trumpai paminimi pirmieji spausdinti Jono Bretkūno veikalai, žymesni kai kurie tyrėjai, nurodomi nustatyti šaltiniai. Kadangi šiuo metu išlikęs vienintelis 1589 metų leidinio egzempliorius, recenzuojamojo darbo „Įvade“ norėtusi rasti ir pilnesnį jo bibliografinį aprašą, t. y. jo matmenis, nes dabar išleistuose bibliografiniuose aprašuose šis unikumas visur aprašytas pagal fotokopijas ir šie duomenys nepateikiami¹. Kodėl jų nėra, sunku pasakyti. O gal taip pasielgta sąmoningai? Mat pastaruoju metu įsigalėjus ydingai praktikai perleidžiant senuosius raštus mažinti jų formatą ir norint šį faktą nuslėpti nuo „prikabesnių“ recenzentų, galimas daiktas, buvo pasirinktas nutylėjimo kelias. Apskritai, šiame „Įvade“ nutylėjimų, atrodo, yra per daug. Pirmiausia „Įvade“ nieko nepasakyta apie paties leidinio atsiradimą, t. y. nepasvarstyta, ar jis laikytinas konvoliutu, ar atskirais leidiniais (iš recenzuojamo leidinio antraštės „Giesmes Duchausas ir kitos 1589 metų liturginės knygos“ galima spręsti, kad parengėjas „Giesmes Duchausas“, „Kancionalą“ ir „Kollectas“ laiko atskirais leidiniais). Jeigu iš tikrųjų laikomasi pastarosios nuomonės, būtų buvę pravartu pasvarstyti, kodėl jie buvo įrišti į vieną konvoliutą ir kodėl pirmųjų dviejų darbų titulinuose puslapiuose įrašyta „Jffpauftas Karaliauczuie / per Jurgi (Kancionale – *Gurgi*) Osterbergera 1589“, o „Kollectose“ šio įrašo nėra²; kodėl „Kollectų“ leidimo metai nurodyti ne arabiškais skaitmenimis kaip „Giesmių Duchauų“ ir „Kancionalo“, bet romėniškais?

Labai gaila, kad „Įvade“ visiškai neužsimeinama apie prieš Antrąjį pasaulinį karą Karaliaučiaus miesto bibliotekoje saugotą antrą šio konvoliuto egzempliorių, kuriame, Jurgio Gerulio teigimu, po „Giesmių Duchauų“ su Martyno Mažvydo „Paraphrasiu“ėjo „Kollectos“ ir tik po

¹ Žr. Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba, I: 1547–1861, Vilnius, Mintis, 1969, 63, 64–65.

² Lietuvos TSR bibliografijoje (p. 64) laužtiniuose skliaustuose įrašyta: *Karaliaučius, G. Osterbergerio sp.*